

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
ասպիրանտների և հայցորդների
նստաշրջանի
նյութերի ժողովածու

1(1) 2018

Երևան - 2018

Հրատարկության է երաշխավորել Երևանի պետական
համալսարանի գիտական խորհուրդը

Գլխավոր խմբագիր՝
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Ս. Ղազինյան

Խմբագրակազմ՝

*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբրուզյան*
*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիրբանդյան*
*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյան*
*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Ս. Հայկյանց*
*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան*
*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան*
*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Վ. Ստեփանյան*
*իրավ. գիտ. թեկնածու,
դոցենտ Կ. Ա. Գևորգյան*
*իրավ. գիտ. թեկնածու,
դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան*

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
Երևանի պետական
համալսարան

Խմբագրության հասցեն՝
ՀՀ, 0025, Երևան,
Ալեք Մանուկյան 1,
ԵՊՀ իրավագիտության
ֆակուլտետ:
Հեռ.՝ 060-71-02-43

Էլ. կայք՝ publications.yasu.am
publishing.yasu.am

Խմբագրությունը կարող է
հրապարակել նյութեր՝
համամիտ չլինելով
հեղինակների
տեսակետներին:

e-mail: law@yasu.am

Տպագրական 24.25 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 100
Հանձնված է շարվածքի՝
15.01.2018
Հանձնված է տպագրության՝
20.04.2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Varser Karapetyan

CURRENT TENDENCIES OF ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS 6

Կարեն Ամիրյան

ՕՐԵՆՍԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ 16

Հարությունյան Հայկ

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ . 28

Ռոզա Աբաջյան

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՆՈՐ ԴԱՐԱՇՐՁԱՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄԻՏՔԸ 42

Կարեն Հակոբյան

ԼՍՎԱԾ ԼԻՆԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐԸ 54

Սոսն Բարսեղյան

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 71

Արմինե Դանիելյան

ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ԵԶՐՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 84

Լիլիթ Մելիքսեթյան

ՀԱՆՐԱՔՎԵԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՈՒՄՆ ՈՒ ԿԱՅԱՅՈՒՄԸ 1991-1995 ԹԹ..... 96

Տարևիկ Նահապետյան

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 112

Գևորգ Պողոսյան

ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ ՍՏԱՅՎՈՂ ԳՈՒՄԱՐԻ
ԲԱՇԽՄԱՆ ԱՐԳԵԼՔԻ ՈՐՈՇ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐ 130

Մովսես Խաչատրյան

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՄԵՐԺՈՒՄԸ ՕՐԵՆՔՈՎ
ՍԱՀՄԱՆՎԱԾ ՀԻՄՔԵՐՈՎ..... 147

Արամ Ղափրամանյան

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԼԻԶԻՆԳԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ 162

Շուշանիկ Ղուկասյան

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ
ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ
ԿՐՈՂ ԱՆՁԻՆՔ 177

Անի Մուրաֆյան

ԿԵՂԾ ԵՎ ՇԻՆԾՈՒ ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ԱՆՎԱՎԵՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՊԱՀԱՆՋ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆԵԼՈՒ
ԿՈՂՄԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԸ..... 193

Ռուբինա Պետրոսյան

ԱՌԱՆՑ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԽՆԱՄՔԻ ՄՆԱՅԱԾ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ
ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՈՉ ԳՈՒՅՔԱՅԻՆ ԵՎ ԳՈՒՅՔԱՅԻՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 208

Տաթևիկ Գևորգյան

ՊԱՏԻԺ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒ-
ԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ԴԵՊՔՈՒՄ 233

Նունե Հայրապետյան

ՊՐՈԲԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՓՈՐՁԸ ԵՎ ՀՀ-ՈՒՄ. ԴՐԱ
ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ 247

Լիանա Եղիզարյան

ՊԱՏԻԺԸ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆՈՐԵՆ ՉԿԻՐԱՌԵԼՈՒ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՂԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՕՐԵՆՍԳՐՔՈՒՄ 261

Սրբուհի Գայան

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ
ՆՊԱՏԱԿԱՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ 275

Լիլիթ Պետրոսյան

ԳՈՐԾԻ ՓԱՏՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐՆ Ի ՊԱՇՏՈՆԵ
ՊԱՐԶԵԼՈՒ ("EX OFFICIO") ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ..... 287

Անի Միքայելյան

ՄԻՍՅԱՆՑ ՀԵՏ ԿԱՊԿԱԾ ԳՈՐԾԵՐԻ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ
ՏԵՍԱԿ 299

Անի Դանիելյան

ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՆԱԽՆԱԿԱՆ
ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՐԱՇԽԻՔ 321

Առնոլդ Վարդանյան

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻՆ ԱՆՄԵՂՍՈՒՆԱԿ ԱՆՁԱՆՑ
ՍԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱ-
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 336

Էմմա Ավագյան

ԽՈՇՏԱՆԳՄԱՆ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ..... 352

Նազելի Թովմասյան

ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ 368

Ռոմելա Մանուկյան

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ԲԱԶԱՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒ-
ԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ..... 380

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՌՆԵՐԻ ԼՈՒՑՄԻ ՆԵՐՔՈՒ

Ժամանակակից իրավական միտքը, որպես կանոն, առանձնացնում է հանրապետական կառավարման երեք ձև՝ խորհրդարանական, նախագահական և խառը: Կառավարման վերոհիշյալ բոլոր ձևերից յուրաքանչյուրն ունի զանազան տարբերակներ, որոնք երբեմն այնքան են տարբերվում միմյանցից, որ որոշ դեպքերում կարելի է կասկածի տակ դնել կոնկրետ տարբերակի պատկանելությունն այս կամ այն կառավարման ձևին²:

«Հայաստանի Հանրապետության նախագահի մասին» Հայաստանի Հանրապետության 1991 թ. օգոստոսի 1-ի թիվ Ն-0367-Մ օրենքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության նախագահը հանրապետության բարձրագույն պաշտոնատար անձն էր և գլխավորում էր հանրապետության գործադիր իշխանությունը: Նույն օրենքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության նախագահն ընտրվում էր հանրապետության քաղաքացիների կողմից ընդհանուր, հավասար և ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա, գաղտնի քվեարկությամբ, հինգ տարի ժամկետով: Նախագահի լիազորությունները, որոնք ամրագրված էին նշված օրենքի 8-րդ հոդվածում, թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ 1991-1995 թթ. Հայաստանը որդեգրեց նախագահական կառավարման ձև, որի առանձնահատկությունը դասական նախագահական ձևի համեմատ այն էր, որ հանրապետության նախագահից բացի, ով գործադիր իշխանության ղեկավարն էր, կար նաև վարչապետ, ով գլխավորում էր կազմակերպական առումով հանրապետության նախագահից անջատ կառավարությունը:

¹ ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար ի.գ.դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

² Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Հայկ Հարությունյան, «Պետական կառավարման ձև. բովանդակային և կառուցվածքային բնութագիր», ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների 2016 թ. նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2017, 23-36 էջեր:

Այսպիսով՝ 1991 թ. արդեն գոյություն ունեւր ուղղակիորեն ընտրվող նախագահի պաշտոն, և իշխող վարչակազմը նախագահի գլխավորությամբ շահագրգռված էր այդ պաշտոնի պահպանմամբ և ուժեղացմամբ: Կառավարող մեծամասնության համար խոսքը միայն այն մասին էր, թե նախագահի ուժեղ դիրքի ամրագրման ու ր մոդելն է ավելի նախընտրելի: Ընդդիմությունը, որը հիմնականում խորհրդարանական կառավարման ձևի կողմնակից էր, չէր կարող վճռորոշ ազդեցություն ունենալ կառավարման ձևի ընտրության հարցում:

Իշխող մեծամասնության սահմանադրական պատկերացումների արտահայտությունը սահմանադրական հանձնաժողովի կողմից մշակված 1994 թ. ապրիլի 20-ի նախագիծն էր, որը նախագահի համար ամրագրում էր բացարձակ գերակա դեր՝ նախագահին առանց խորհրդարանի մասնակցության նշանակում և ազատում էր վարչապետին (հոդված 74 կետ 6), կարող էր լուծարել խորհրդարանը (հոդված 74 կետ 5), և ունեւր 2/3 վետոյի իրավունք (հոդված 74 կետ 3): Միակ զիջումը խորհրդարանին այն էր, որ վերջինս կարող էր կառավարությանը անվստահություն հայտնել պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ, այլ ոչ թե պատգամավորների ընդհանուր թվի 2/3-ով, ինչպես դա նախատեսված էր 1991 թ. օգոստոսի 1-ի «Հայաստանի Հանրապետության նախագահի մասին» օրենքի 8 հոդվածի 6-րդ կետով: Կառավարող մեծամասնության ընտրությունը կանգ առավ հենց այդ մոդելի վրա, քանի որ այն հնարավորություն էր տալիս ճգնաժամային իրավիճակներում հակամարտությունը միշտ լուծել նախագահի օգտին՝ խորհրդարանի լուծարմամբ: Լիազորություն, որը նախագահը չուներ 1991 թ. օգոստոսի 1-ի օրենքով: Կիսանախագահական մոդելի օգտին էր խոսում նաև այն, որ նախագահն այլևս գործադիր իշխանության ուղղակի ղեկավարը չէր և կարող էր խաղալ «վերկուսակցական դատավորի» դեր: Չնայած այն հանգամանքին, որ սահմանադրական հանրաքվեի ժամանակ սահմանադրության նախագիծը հանրությանը ներկայացվում էր որպես ֆրանսիական մոդել, որի վրա զգալի աշխատանք էին կատարել ֆրանսիացի սահմանադրագետները, 1995 թ. Հայաստանի սահմանադրական մոդելը զգալիորեն տարբերվում է ֆրանսիականից, քանի որ այն պայմանավորված էր նախագահի իշխանությունը հնարավորինս մեծացնելու ցանկությամբ և այն բանի գիտակցմամբ, որ նախագահը գերակա դիրք պետք է ունենա պետա-

կան իշխանության բարձրագույն մարմինների համակարգում: Ֆրանսիայի սահմանադրությունից ամենաէական տարբերությունները վերաբերում էին կառավարության նկատմամբ նախագահի դիրքին: Այդ տարբերությունները, ըստ էության, հանգում էին հետևյալին.

1. Ամենաառանցքային տարբերությունը վարչապետի ազատման իրավունքն էր: Կառավարության կազմավորման կարգը ձևականորեն նույնն էր, սակայն վարչապետին պաշտոնանկ անելու նախագահի միանձնյա իրավունքը կտրուկ կերպով փոխում էր իրավիճակը: Քանի որ վարչապետի պաշտոնավարումը կախված էր ոչ միայն խորհրդարանական մեծամասնության կամքից, այլ առաջին հերթին՝ նախագահից, ապա կառավարության կազմավորման ժամանակ ևս խորհրդարանը ստիպված էր ավելի մեծ չափով հաշվի առնել նախագահի կամքը, հատկապես, որ նախագահն ուներ խորհրդարանը լուծարելու իրավունք: Այս երկու լիազորությունները իրար հետ զուգակցված հանգեցնում էին կազմակերպական առումով նախագահի դոմինանտ դիրքին կառավարության նկատմամբ: Կառավարության գործունեության նկատմամբ հսկողությանն էին նպաստում նաև հաջորդ երկու լիազորությունները:

2. 85-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախագահին վերապահված էր լիազորություն՝ վարչապետի ներկայացմամբ սահմանելու կառավարության կառուցվածքը և գործունեության կարգը: Այսինքն՝ առանց նախագահի անհնար էր սահմանել, թե ո՞ր նախարարությունները պետք է գոյություն ունենան, ինչպիսի՞ն պետք է լինեն հարաբերությունները գործադիր իշխանության տարբեր մարմինների միջև և այլն:

3. Սահմանադրության 86-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ կառավարության բոլոր որոշումները վավերացնում էր նախագահը: Ի տարբերություն Հայաստանի նախագահի այս լիազորության, Ֆրանսիայի նախագահը վավերացնում է միայն նախարարների խորհրդում ընդունված օրոգնանանները և դեկրետները (հոդված 13):

4. Հայաստանի սահմանադրությունն ամրագրում էր նախագահի գերակա դիրքը արտաքին քաղաքականության, պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում:

6. Հայաստանի սահմանադրության 56-րդ հոդվածում ամրագրված նախագահի հրամանագրեր արձակելու իրավունքը նախա-

գահի առջև դնում էր միայն մեկ սահմանափակում, ըստ որի՝ հրամանագրերը չպետք է հակասեին սահմանադրությանը և օրենքներին: Մա բացարձակապես անբավարար էր, քանի որ այդ հոդվածը մի կողմից նախագահին տալիս էր առաջնային նորմաստեղծության իրավասություն, իսկ մյուս կողմից սահմանում է նախագահի բոլոր տեսակի հրամանագրերի գերակայություն՝ կառավարության որոշումների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ: Ի տարբերություն Ֆրանսիայի, Հայաստանում լիովին բացակայում էր կրկնաստորագրման ինստիտուտը:

7. Ֆրանսիայում նախագահի կողմից կատարվող քաղաքացիական և ռազմական պաշտոններում բոլոր նշանակումները ենթակա են կրկնաստորագրման (հոդված 13՝ 19 հոդվածի հետ միասին), իսկ որոշակի կատեգորիաների, այդ թվում՝ դեսպանների, գեներալների, կենտրոնական կառավարչությունների ղեկավարների, պրեֆեկտների նշանակումը իրականացվում է միայն նախարարների խորհրդում (հոդված 13, մաս 3): Հայաստանում նախագահը առանց որևէ առաջարկի կամ կրկնաստորագրման նշանակում է զինված ուժերի բարձրագույն հրամանատարական կազմը (հոդված 55, կետ 12), օրենքով նախատեսված դեպքերում նշանակումներ է կատարում քաղաքացիական պաշտոններում (հոդված 55, կետ 5): Նա վարչապետի առաջարկությամբ նշանակում և ազատում էր գլխավոր դատախազին և Երևանի քաղաքապետին (հոդված 55 կետ 9, հոդված 108 մաս 2): Քանի որ Հայաստանի նախագահը, ի տարբերություն ֆրանսիականի, ուներ վարչապետին ազատելու ինքնուրույն իրավունք, ապա հասկանալի է, որ նրա ազդեցությունը գլխավոր դատախազին և Երևանի քաղաքապետին նշանակելու հարցում շատ մեծ էր: Մարգարեների նշանակման հետ Հայաստանի նախագահը ձևականորեն որևէ առնչություն չուներ, սակայն քանի որ նրանք նշանակվում և ազատվում են կառավարության կողմից՝ կառավարության որոշմամբ, ապա իրավական տեսակետից նրանք նույնպես ենթակա են նախագահի վավերացմանը:

Հայաստանի և Ֆրանսիայի նախագահների լիազորությունների այս համառոտ համեմատությունը ակնառու կերպով ցույց է տալիս, թե ինչքան հեռու էին իրականությունից այն պնդումները, թե Հայաստանն ընդօրինակել է ֆրանսիական մոդելը: Իրավաբանական տեսակետից Հայաստանի նախագահի դիրքը անհամեմատ ավելի ու-

ժեղ էր, քան Ֆրանսիայի նախագահինը: Այդ առումով Հայաստանի սահմանադրությունը նմանվում էր միայն աֆրիկյան մի շարք երկրների սահմանադրությունների (Անգոլա, Բուրկինա Ֆասո, Կենտրոնաաֆրիկյան Հանրապետություն, Գաբոն, Մադագասկար, Մավրիտանիա, Նիգեր), որտեղ նախագահը միանձնյա նշանակում և ազատում է վարչապետին և իր հայեցողությամբ կարող է լուծարել խորհրդարանը:

Վերոնշյալ և մի շարք այլ նկատառումներից ելնելով՝ 1995 թ. Հայաստանի Սահմանադրությունը բնութագրվում է որպես «իշխանակենտրոն» Սահմանադրություն՝ «անձնակենտրոն» իշխանական համակարգով: Այդ Սահմանադրության առանցքը ոչ թե մարդն էր՝ իր հիմնական իրավունքներով, այլ Հանրապետության նախագահը՝ իշխանության բոլոր ճյուղերի նկատմամբ իր գերակա դիրքով¹: Միաժամանակ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ հետևողականորեն իրացված չէր իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը: Մասնավորապես, հստակ չէին Հանրապետության նախագահի ինստիտուտի տեղը պետական իշխանության համակարգում, պատասխանատվության շրջանակները՝ գործադիր իշխանության ոլորտում: Որոշակիացման անհրաժեշտություն ունեին նաև վարչապետի ինստիտուտի տեղն ու դերը գործադիր իշխանության համակարգում²:

Հայաստանի կառավարման ձևը 2005 թ. Սահմանադրական բարեփոխումներից հետո հիմնականում համապատասխանում է կիսանախագահական կառավարման ձևի «խորհրդարանական-նախագահական» մոդելին: Այդ ռեֆորմի արդյունքում Հանրապետության նախագահն այլևս չունեի խորհրդարանը լուծարելու հայեցողական լիազորություն, իսկ կառավարության կազմավորումը և պաշտոնավարումը առավելապես կախված էր խորհրդարանական մեծամասնության կամքից: Հայաստանի նախագահի սահմանադրա-իրավական «ուժը» հիմնականում նրա մեծ լիազորություններն էին

¹ Տե՛ս Սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի հիմնավորումներ: <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/naxagci%20himnavorumner.pdf>

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, 2014:

արտաքին քաղաքականության, պաշտպանության և ազգային անվտանգության հարցերում: Կարելի է արձանագրել, որ Հայաստանը, անցում կատարելով 1995 թ. սկզբնական, գերիզուր լիազորություններ ունեցող նախագահի մոդելից դեպի «խորհրդարանական-նախագահական» մոդել, հիմնականում հետևել է կառավարման կիսանախագահական ձև ունեցող արևելաեվրոպական երկրների օրինակին¹: Այդուհանդերձ, կառավարման գործող ձևը շարունակում էր մնալ անկատար, պարունակում էր բազմաթիվ պոտենցիալ վտանգներ: Մասնավորապես՝ Հայաստանի կառավարման ձևը չէր լուծում կիսանախագահական կառավարման ձևին հատուկ այն վտանգով պայմանավորված խնդիրը, որը գոյություն ունի ժողովրդավարական լեգիտիմություն ունեցող երկու մարմինների՝ նախագահի և խորհրդարանի միջև հակամարտության դեպքում: Չկար ինստիտուցիոնալ լուծում այն պարագայում, երբ ընտրվում է խորհրդարանական մեծամասնությանը ընդդիմադիր նախագահ, կամ էլ եթե նորընտիր խորհրդարանը հակադիր էր գործող նախագահին: Առաջին դեպքում նորընտիր նախագահը չունեի որևէ սահմանադրա-իրավական լծակ իրացնելու ժողովրդի կողմից ստացած մանդատը, որը խորհրդարանի մանդատի նկատմամբ ավելի «թարմ» է: Նա չէր կարող կազմավորել նոր կառավարություն, առանց հաշվի նստելու խորհրդարանական մեծամասնության կամքի հետ: Նա չէր կարող նաև լուծարել խորհրդարանը, քանի որ Ազգային ժողովը կարող է հեշտությամբ խուսափել Սահմանադրության 74.1 հոդվածում սահմանված լուծարման նախադրյալների առաջացումից: Իր հերթին նորընտիր խորհրդարանը և նրա կամքով ձևավորված կառավարությունը կարող էին բախվել մեծ բարդությունների քաղաքականության այն բնագավառներում, որոնցում Հանրապետության նախագահն ունեի սահմանադրա-իրավական կարևոր լիազորություններ²: «Համակեցությունը» Հայաստանում կարող էր բախվել անհաղթահարելի խոչընդոտների՝ երկրում ձևավորված քաղաքական մշակույթի և ա-

¹ Տե՛ս **Վարդան Պողոսյան**, «Կառավարման ձևի էվոլյուցիան Հայաստանում», Հայկական Քաղաքագիտական Հանդես 2 (2), 2014:

² Տե՛ս Սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի հիմնավորումներ: <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/naxagci%20himnavorumner.pdf>:

վանդույթների պայմաններում: Վրաստանում, որի քաղաքական մշակույթն ու ավանդույթները որոշ առումներով համեմատելի են Հայաստանի հետ, 2012 թ. խորհրդարանական ընտրություններից հետո առաջացած քաղաքական մեծ առճակատումը, թերևս, ավելի վտանգավոր կլիներ, եթե նախագահի լիազորությունների ավարտման ժամկետն այդքան մոտ չլիներ: «Համակեցության» հիմնախնդիրը սկզբունքային որևէ լուծում չունի, քանի որ հանրապետության նախագահին խորհրդարանի լուծարման իրավունք վերապահելը և կառավարության ձևավորման հարցում նրա դերը բարձրացնելը հանգեցնելու է 1995 թ. Սահմանադրության սկզբնական տեքստում ամրագրված գերիզուր նախագահական ինստիտուտի վերականգնմանը: 2005 թ. սահմանադրական փոփոխություններից հետո Հայաստանի կառավարման ձևը հանրապետության նախագահի գերակա դերակատարմամբ գործեց առանց ինստիտուցիոնալ խոչընդոտների ոչ թե այն պատճառով, որ Հանրապետության նախագահն ուներ մեծ սահմանադրա-իրավական լիազորություններ, այլ որ Ազգային ժողովում կար քաղաքական մեծամասնություն, և նա այդ մեծամասնության լիդերն էր¹: Իսկ եթե քաղաքական համակարգն ունակ է ստեղծելու խորհրդարանական մեծամասնություն, ապա անհրաժեշտություն չկա պահպանել այնպիսի համակարգ, որի կիրառումը կարող է հանգեցնել անհաղթահարելի հակասությունների նախագահի և խորհրդարանի միջև: Կիսանախագահական կառավարման ձևը երեք հիմնական իրավիճակներից յուրաքանչյուրում ունի իրեն հատուկ թերություններ: Այդ իրավիճակներն են՝

ա) Նախագահը խորհրդարանական մեծամասնության ղեկավարն է՝

- գերկենտրոնացում, իշխանության խիստ կենտրոնացում նախագահի ձեռքում,

- կառավարում սահմանադրության տառին հակառակ (կառավարության սահմանադրական դերի նսեմացում, կառավարման կրկնօրինակում),

բ) Նախագահը և խորհրդարանական մեծամասնությունը հակադիր քաղաքական հայացքներ ունեն («համակեցություն»)

¹ Տե՛ս **Վարդան Պողոսյան**, «Կառավարման ձևի էվոյուցիան Հայաստանում», Հայկական Քաղաքագիտական Հանդես 2 (2), 2014:

- առճակատում առանց ինստիտուցիոնալ լուծումների այն դեպքում, երբ Հանրապետության նախագահը փորձում է իր վրա վերցնել կառավարության գործառույթները:

զ) Խորհրդարանում չկա մեծամասնություն՝

- գործադիր իշխանության երկբևեռություն, հատկապես այնպիսի կարևոր ոլորտներում, որոնք են արտաքին քաղաքականությունը, պաշտպանությունը և ազգային անվտանգությունը,

- անկայունություն, որտեղ նախագահը կարող է նաև խանգարող լինել:

Բացի այս երեք հիմնական իրավիճակներում կիսանախագահական կառավարման ձևի գործողությանը բնորոշ թերություններից կառավարման այդ ձևին բնորոշ թերություններ են նաև.

- նախագահի քաղաքական պատասխանատվության բացակայությունը անկախ խորհրդարանական մեծամասնության առկայությունից կամ բացակայությունից,

- քաղաքական էտնապահների, «պատահական» մարդկանց խնդիրը¹:

Վերոհիշյալ թերությունների մի մասը կարելի է մեղմել, բայց հնարավոր չէ դրանք վերացնել ամբողջությամբ՝ մնալով կիսանախագահական կառավարման ձևի շրջանակում: Օրինակ, «համակեցության» հավանականությունը կարելի է փոքրացնել, եթե նախագահի և խորհրդարանի ընտրություններն անցկացվեն միաժամանակ կամ դրանց միջև ընկած ժամանակահատվածը փոքր լինի: Սակայն նման ընտրական ցիկլը անհնար է միշտ պահպանել, քանի որ արտահերթ ընտրություններն իսպառ բացառելը հնարավոր չեն և կան այդ մեխանիզմի կիրառման պարտադրված իրավիճակներ (լուծարում, նախագահի մահ, հրաժարական և այլն): Պետք է նաև նկատի ունենալ, որ նախագահի և խորհրդարանի միաժամանակյա ընտրությունների դեպքում ավելի արտահայտիչ կդառնան կիսանախագահական կառավարման ձևի մյուս խոշոր արատները՝ իշխանության գերկենտրոնացումը նախագահի ձեռքում, որը միևնույն ժամանակ որևէ քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում իր գոր-

¹ Տե՛ս Սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի հիմնավորումներ: <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/naxagci%20himnavorumner.pdf>

ծունեության համար: Այսպես, 2000-2001 թթ. ռեֆորմները (նախագահի լիազորությունների ժամկետի կրճատումը և հավասարեցումը Ազգային ժողովի լիազորությունների ժամկետին, ինչպես նաև նախագահական ընտրությունների անցկացումը խորհրդարանական ընտրություններից առաջ) էլ ավելի են մեծացրել նախագահի դերակատարությունը գերնախագահական ֆրանսիական կառավարման համակարգում: 2002 թվականից սկսած խորհրդարանական ընտրությունների և նախագահական ընտրությունների արդյունքները քաղաքական ուժերի ստացած ձայների տեսակետից որակական առումով համընկնում են: Ընդ որում, ընտրողների մասնակցությունը խորհրդարանական ընտրություններին գնալով նվազում է: Եթե 2012 թ. նախագահական ընտրությունների երկրորդ փուլին մասնակցել է ընտրողների 80,35 %, ապա Ազգային ժողովի ընտրությունների երկրորդ փուլին՝ գրեթե կիսով չափ պակաս՝ 44,60 %¹: Այդ թվերը հասարակության աչքերում Ազգային ժողովի դերի արժեզրկման վկայություն են: Գործադիր իշխանության բնագավառում կոնկրետ լիազորությունների ավելի հստակ սահմանադրա-իրավական սահմանազատումը նախագահի և կառավարության միջև (հատկապես արտաքին քաղաքականության, պաշտպանության և ազգային անվտանգության բնագավառներում) թեև կարևոր է, բայց քիչ բան կփոխի սահմանադրական պրակտիկայում այնքան ժամանակ, քանի դեռ գործադիր իշխանության ներսում առկա է դոմինանտ ֆիգուր (լինի դա նախագահը, թե վարչապետը): Քաղաքական ետնապահների խնդիրը կարելի է փորձել լուծել նախագահի թեկնածուներին ներկայացվող պահանջները խստացնելով (օրինակ, առաջադրում միայն խորհրդարանական խմբակցությունների կողմից), բայց դա կառաջացնի մեկ այլ թերություն՝ նախագահի ուղղակի ընտրության գաղափարը կաղճատվի: Կիսանախագահական կառավարման ձևի թերությունների դեմ ամբողջական լուծումներ չկան նաև այն երկրների (Լեհաստան, Ռումինիա, Խորվաթիա, Ուկրաինա և այլն) սահմանադրություններում, որոնք ընդունել են կառավարման կիսանախագահական ձևը և հետագայում փորձել կատարելագործել այն: Արևելաեվրոպական կիսանախագահական երկրները ներկա-

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի պաշտոնական կայք: <http://www.elections.am>

յումն որդեգրել են «խորհրդարանական-նախագահական» մոդելը և նրանց փորձը վկայում է, որ ի տարբերություն Ֆրանսիայի, կառավարության փաստացի ղեկավարը վարչապետն է, այլ ոչ թե նախագահը (ինչպես և դա նախատեսում է սահմանադրությունը): Այդ երկրներում գլխավորը ոչ թե նախագահի, այլ վարչապետի պաշտոնն է: Հայաստանում 1995 թ. Սահմանադրությունն ընդունելիս «ուժեղ նախագահի» անհրաժեշտությունը հիմնավորվում էր Ղարաբաղի հիմնախնդրով, տնտեսական խոր ճգնաժամով, կուսակցական համակարգի չկայացվածությամբ և այլն (հեղ.՝ այլ քննարկման առարկա է այն հարցը, թե դրանք ինչքանով էին իրական պատճառներ կամ ինչքանով պատրվակ՝ ավտորիտար կառավարման համար): Կառավարման կիսանախագահական ձևի ընդունման հիմնական նպատակը նախագահի ուժեղ իշխանության ապահովումն էր: «Ուժեղ նախագահը» նշանակում էր առաջին հերթին նախագահի կողմից խորհրդարանը լուծարելու հայեցողական իրավունք, վարչապետին նշանակելու և ազատելու իրավունք¹: 1998 թ. Հանրապետության նախագահի հարկադրված հրաժարականը ակնառու ցույց տվեց, որ միայն մեծ սահմանադրական լիազորությունները բավարար չեն գործնականում դրանք արդյունավետորեն իրագործելու համար: 2005 թ. սահմանադրական ռեֆորմից հետո, երբ «նախագահական-խորհրդարանական» մոդելից անցում կատարվեց դեպի «խորհրդարանական-նախագահական», այլևս չկար որևէ հիմնավոր ինստիտուցիոնալ պատճառ պահպանելու կառավարման ներկա ձևը: Սահմանադրա-իրավական տեսանկյունից այլևս չկար «ուժեղ նախագահ», քանի որ, ի տարբերություն 1995 թ. Սահմանադրության սկզբնական տեքստի, նախագահը չի կարող կառավարել խորհրդարանի մեծամասնության կամքին հակառակ: Առավելագույնը, ինչը կարող է անել նախագահը, դա կառավարության աշխատանքը խոչընդոտելն է: Հայաստանում նախագահն այսօր «ուժեղ» է գործնականում ոչ թե իր սահմանադրական լիազորությունների շնորհիվ, այլ այն պատճառով, որ խորհրդարանում կա իրեն սատարող մեծա-

¹ Տե՛ս Սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի հիմնավորումներ: <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/naxagci%20himnavorumner.pdf>

մասնություն և նա այդ մեծամասնության առաջնորդն է¹: Դրանից ուղղակիորեն հետևում է, որ Հայաստանի 2005 թ. Մահմանադրությամբ ամրագրված կառավարման մոդելի դեպքում առանց խորհրդարանական մեծամասնության չի կարող լինել «ուժեղ նախագահ»: Քանի որ ինստիտուցիոնալ առումով կառավարման կիսանախագահական ձևի արդյունավետ գործելու նախապայմանը խորհրդարանական մեծամասնության առկայությունն է, ինչը նաև անհրաժեշտ է խորհրդարանական կառավարման ձևի արդյունավետության համար, ապա խորհրդարանական կառավարման ձև որդեգրելիս կարելի է խուսափել կիսանախագահական կառավարման ձևի արմատական թերություններից՝ հակադիր մեծամասնությունների վտանգից և քաղաքական պատասխանատվություն չունեցող նախագահի ձեռքում իշխանության գերկենտրոնացումից: Վերոշարադրյալ նկատառումներով պայմանավորված 2015 թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Հայաստանն անցում կատարեց կառավարման խորհրդարանական ձևին: Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգն ընդգծում էր, որ նման անցման դեպքում կարևոր նշանակություն ունեն կառավարության կայունության, խորհրդարանի վերահսկողական լիազորությունների, խորհրդարանական ընդդիմության, ինչպես նաև Հանրապետության նախագահի գործառույթների և ընտրության կարգի հիմնախնդիրները: Խորհրդարանական կառավարման ձևին անցնելու պարագայում հայեցակարգը հատկապես կարևորում էր հետևյալ գործոնները.

ա) հնարավոր է հասնել միասնական գործադիր իշխանության, առանց դուալիստական գործադիր իշխանության վտանգի, հատկապես երկրի համար կենսական կարևորություն ունեցող այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են արտաքին քաղաքականությունը, ազգային անվտանգությունը և պաշտպանությունը.

բ) չի կարող լինել խորհրդարանի և նախագահի միջև առճակատում, ինչը հնարավոր է կիսանախագահական կառավարման ձևում.

գ) «պատահական» անձանց իշխանության գալու վտանգը խիստ կնվազի.

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

դ) չի լինի իշխանության գերկենտրոնացում գործադիր իշխանության ղեկավարի ձեռքում, որը միաժամանակ չի ունենա քաղաքական պատասխանատվություն խորհրդարանի առջև,

ե) քաղաքական պատասխանատվությունը կնպաստի կոլեգիալ կառավարմանը.

զ) կբարձրանա խորհրդարանի քաղաքական դերը.

է) խորհրդարանի քաղաքական դերի բարձրացումը կնպաստի կուսակցությունների կողմից իրենց բուն գործառույթների իրականացմանը:

Այնուամենայնիվ հարկավոր է նկատի ունենալ, որ կառավարման երեք ձևերի ու դրանց տարատեսակների համեմատական ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ որևէ երկրի համար դրանց կիրառման արդյունքները կախված են ոչ միայն սահմանադրա-իրավական դրույթներից, այլև այդ երկրի առանձնահատկություններից, որոնք վերաբերում են **քաղաքական մշակույթին, կուսակցական և ընտրական համակարգերին**: Այն կարծիքը, որ կիսանախագահական ձևը լուծումներ ունի այն երկու հիմնական խնդիրների համար (գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների հակամարտությամբ պայմանավորված փակուղի և նախագահական համակարգի կարծրություն), որոնք առաջանում են նախագահական ձևն ընտրած զգալի թվով երկրներում և մեղմում է խորհրդարանական ձևին բնորոշ կառավարությունների անկայունությունը, կարող է ճշմարտացի լինել սոսկ որպես կիսանախագահական ձևի ֆրանսիական մոդելի կիրառմանը նվիրված ուսումնասիրությունների հետևություն: Հետևաբար, որևէ երկրի կառավարման ձևի և դրա տարատեսակի ընտրությունն արդյունավետ կարող է լինել միայն կիրառման երկրի առանձնահատկությունները բացահայտելուց և այդ ձևերից յուրաքանչյուրի առավելությունների ու թերությունների հետ համադրելուց հետո: Կառավարման ընտրված ձևի կիրառումից առաջացող նվազագույն բարդություններ ունենալու նպատակով անհրաժեշտ է ընտրել տվյալ ձևի այն տարատեսակը, որի հետ տվյալ պետության և հասարակության առանձնահատկությունների համադրումը կտա նվազագույն բացասական ելքեր: Հայաստանում երկու տասնամյակ ընթացող սահմանադրական գործընթացի տրամաբանական շարունակությունը, թեև անցումն էր կիսանախագահական կառավարման ձևից խորհրդարանականի, սակայն բացառապես անհրաժեշտ մյուս

նախադրյալների (քաղաքական մշակույթ, կայացած կուսակցական համակարգ) զարգացումը և կայացումը հիմքեր կստեղծեն առավել հավասարակշռված պետական կառավարման համար:

ЭВОЛЮЦИЯ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ РА В СВЕТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ РЕФОРМ

Այկ Արությունյան

*Аспирант кафедры теории и истории
государства и права ЕГУ*

В статье анализируется проблема выбора формы правления. Особое внимание уделяется изучению полупрезидентской форме правления и ее подтипам. В качестве эффективного способа выбора конкретной формы правления в статье предлагается выявить преимущества и недостатки подтипов выбранной формы, их проявления, а также совместить результат с особенностями конкретного государства и общества, в которых предполагается реализация выбранной формы. В статье предпринята попытка найти тот подтип конкретной формы правления, который в сочетании с особенностями соответствующего государства и общества приведет к минимальным отрицательным результатам. Это позволит свести к минимуму трудности, возникающие в результате реализации выбранной формы правления. В статье рассматривается парламентская форма правления как возможность решения ряда проблем в стране и как логическое продолжение 20-летнего конституционного процесса.

EVOLUTION OF FORMS OF GOVERNMENT IN ARMENIA IN THE LIGHT OF THE CONSTITUTIONAL REFORMS

Hayk Harutyunyan

PhD Student at the Chair of Theory of State and Law, YSU

The article discusses problem of the choice of form of government. Special attention is drawn to semi-presidential form of government and its subtypes. As an efficient way of choosing particular government form the article proposes to reveal the advantages and disadvantages of chosen form

subtypes, their manifestation background as well as to combine the result with the peculiarities of that state and society in which the chosen form is intended to be implemented. The article proposes to choose that subtype of a particular government form which, in combination with the peculiarities of corresponding state and society, will produce minimum negative outcomes. This will enable to minimize the difficulties arising from the implementation of chosen government form. The implementation of semi-presidential government form is observed taking into consideration the case of Armenia. The article discusses a parliamentary system of government as a possibility to solve a series of problems in the country and as a logical continuation to 20-year constitutional process.

Բանալի բառեր - պետություն, պետական կառավարում, կառավարման ձև, հանրապետություն, նախագահ, խորհրդարան, նախագահական, խորհրդարանական, կիսանախագահական, նախագահական-խորհրդարանական, խորհրդարանական-նախագահական

Ключевые слова: государство, государственное правление, форма правления, республика, президент, парламент, президентская, парламентская, полупрезидентская, президентская-парламентская, парламентская-президентская

Key words: state, government, form of government, republic, president, parliament, presidential, parliamentary, semi-presidential, presidential-parliamentary, parliamentary-presidential